

Спанов М.Ж.*

философ.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан

**АДАМЗАТТЫҢ РУХАНИ ЖЕТІЛУДЕГІ –
ФАРАБИДІҢ КЕМЕЛ АДАМ ИДЕЯСЫ**

Автор корреспондент: meir_filosof@mail.ru

Түйін. Фарабидің «Ізгілікті қаласының» ең ең басты мақсаты адамдарды кемелділікке және бақытқа жеткізу екендігі белгілі белгілі. Кемел адам мәселесі философия тарихында ежелгі қытай, үнді грек философияларында қаншама көтерілген. Әрбір ұлттық философияда, әрбір заманда кемелденген адам туралы өз түсініктері болған. Қазақ философиясында, әрбір заманда кемелденген адам туралы туралы өз түсініктері болған. Қазақ философиясының антропологиялық, гуманистік сипатына байланысты бұл мәселе кең де ауқымды қарастырылған. Фарабиден бастау алатын кемел адам идеясының кейінгі қазақ философиясының даму барысында әртүрлі мазмұнда қарастырылғаны мәлім. Жүсіп Баласағұн өзінің «Құтты білік» еңбегінде адам кемелділігін кісілік қасиеттермен байланыстырылды. Қожа Ахмет Иассауи «Даналық кітабында» кемел адамды бейнелеу үшін «инсан әл кәмил» деген түсінікті жаратушымен – Алламен ұласу деп санағандығы қарастырылды. Хәкім Абайдың «Қара сөздерінде» толық адам деген ұғымын, Фараби іліміндегі кемел адам идеясымен ұштастырып, сабақтастық негізде зерделенді.

Кілт сөздер: адам, қоғам, тұлға, даналық, игілік, мораль, гуманизм, ізеттілік, әдептілік, парасаттылық.

Кіріспе. Адамның рухани болмысыны тән руханилықтың орны ерекше. Адамның қоғамда тұлға болып қалыптасуға рухани мәдениет пен материалдық мәдениет тең дәрежеде болуы шарт. Себебі, адамзат бұл құндылықтарды қатар алып жүрмесе қоғамда ретсіздік пайда бола бастайды. Сондықтан руханилыққа тоқталмай өткен ойшылдар болған емес. Бүгінгі қоғамыздағы «Болашаққа бағдар: рухани жағыру» бағдарламасының да, өзектілігі осында. Ғұлама ойшыл кемелденген адам табиғатының мәнін аша отырып, қайырымды қоғамның дүниеге келуін кәміл адамның болмысымен түсіндіреді. Қайырымды қала-мемлекеттің түп-тамыры жетік адамның болмысында. Жетілушіліктің көкжиегінен көріне білген қайырымды адамның баянды жалғасы, кемелділік ұғымының өміршеңдігінің көрсеткіші – қайырымды, ізгілікті қала - Әбу Насыр әл-Фараби философиясының нақ өзегі.

Теориялық талдау. Фарабидің кемел адамын Баласағұн кісілік қасиеттерімен айшықтайды әсер қалдырады. Кісілік ұғым кең де, ауқымды ұғым. Кісілік адамның адами табиғатының шыңырау биігі. Кісілік тұлғаның қоғамдағы тұрған сатысына, мамандығына, байлығына, әл-ауқатына байланысты емес. Сондай-ақ «Кісі» дәрежесіне барлық адамның жететін жетістігі емес «Баласағұнның», «Құтты білігі» кісілік ұғымын терең ұғындыратын, сонымен қатар қырлары мен сырларын ашуға бағытталған еңбек. «Құтты біліктің» басты құндылығы мұсылман-қазақ философиясында айтылып келе жатқан парасат, ақыл, білім, әділет, бақыт ұғымдары. Әсіресе, әділеттілік пен бостандыққа талпыныс адам танымының қайнар көзі. Әділет дами келе заңдылыққа бойынуға, бостандыққа ұмтылуға, өзін-өзі тани білуге, адами сана-сезімнің қалыптасуына жетелейді.

«Құтты біліктің» негізгі төрт кейіпкері ұлықтық пен кішілік қасиеттерін ұстай отырып, Сократтың пікір таласының үрдісімен Платон, Аристотель, Фараби көтерген әлеуметтік мәселелерге жаңаша түркілік түсініктерге сай жауап іздейді. Философиялық балама бойынша, Күнтуды-әділет, Айтолды – дәулет, Оғдүлмүш – ақыл, Оғдырмыш-қанағат әділет. Күнтуды – орталық кіндік тұлға. Оның себебі, әрбір ізгілікті қоғам өмірінің арқауы-әділеттілік. Баласағұн поэмасының толық нұсқасын орыс тіліне бірінші аударған,

зерттеуші-ғалым С.Н.Ивановтың айтқан мына пікірі осы тұста дұрыс болса керек.

«Құтты біліктің» төрт басты тұлғаларының екеуінің Айтолды мен Оғдұрмыштың өлімдері кезейсоқ емес. Бақыт пен Қанағат өледі де, Әділеттілік пен Ақылдың символдары болып есептелетін Күнтолды мен Оғдүлмүш тірі қалады. Бұл жерде автордың белгілі бір пиғылын байқауға болады. Бақыт пен Қанағат, Ақыл мен Әділеттілікке тәуелді. Соңғы екеуі шүбәсіз құндылығымен ерекшеленеді және маңызды, мәңгілік түсініктер болып есептеледі». [1. 222 с.]. Баласағұнның пікірінше, бұл қайеттер ана сүтімен сүйекке даритын қасиет. Ал қалғандары-ақыл да, дәулетте, қанағатта жүре келе қалыптасатын қасиеттер. Осы төрт қасиет әділеттің айналасында топтасып, айырылмастай бірлік құрса, ел бақытты өмір сүреді. Сондай-ақ өз халқын бақытқа жеткізген ұлық қана бақытты болмақ. Баласағұнның көркем сөзбен өрнектелген толғауларынан Әбу-Насырдың «Ізгілікті қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы» трактатының жаңа нұсқысын көргендей әсер қалады.

Дастанда қоғамдық барлық әлеуметтік топтарды сараптан өткізе келе, ойшыл ерекше хакімдер елді жақсылыққа, ізгілікке, игілікке бастаушылар деп көрсетеді. «Әлемде болмаса егер, ғалым хакім, егіліп егін жерде бермес өнім» – деп жалпы адамзатты ғылым-білім үйренуге шақырғандығын байқаймыз [2. 100с.]. Ол ізгілікті хакімдердің туа біткен қасиеті болуы керек, әйтпесе дүние шым-шытырық кейіпке түсіп қайғы-қасіретке шомылады деп есептеген. Азғын, дәйексіз, тоғышар, дүние-қоңыз болып туылған жандардың табиғаттың келеңсіз жақтарынан деп санайды. Сол себептен, ондай кесепат адамдарды қоғамнан аластату ел үшін де, жалпы дүние үшін де ғанибет дейді. Дегенмен де адамдардың көпшілігі дүниеге қайырымды да, зұлым да, болып дүние есігін ашпайды, сондай-ақ дұрыс тәлім-тәрбие берудің нәтижесінде ізгі, кемел адамдарға, айналу мүмкіндігі бар деп, оптимистік тұғырдан қарауға ыңғай білдіреді. Осылайша, Фарабидің мемлекет туралы іліміне жүйелік мән берген әділеттілік, ізгілік, бақыт, кемелділік ұғымдары екендігін анық көруімізге болады. Баласағұнның «Құтты білігінің» де негізін құрап адамтану, қазақтану саласының алтын діңгегіне айналып отыр [11. 106 б.].

Қазақтың екі ұлы перзенттері Фараби мен Абай арасындағы сабақтастық туралы мәселе профессор Ақжан Машановтың зертеулеріне дейін дәлелсіз болып келді. Оның «Әл-Фараби және Абай» атты еңбегі біраз мағлұматтың басын ашып, біршама тың зерттеулер туғызды. Ғалым осы еңбекте мынадай тұжырым жасады: «Қазақ жерінен шыққан бұл екі ұлы ұстаздар Әл-Фараби мен Абай жаңа заманда қайтадан адамдық туын көтерді деп баға береміз. Сонымен Ш.Маржани арқылы әл-Фарабиді тапқан дана Абай өзінің философиялық ғылыми қағидасын тұжырымдауда ұлы бабасынан тағлым алды деп сеніммен айтуымызға болады». [3. 92 б.].

Фарабиден келе жатқан кемел адам туралы мәселе қазақ топырағында Иассауи, Баласағұн, Абайлардың дүниетанымында өз жалғасын тапты.

Иассауидің «Даналық кітабы» мен «Рисала» еңбектерінде адамның өмірдегі ең негізгі мақсаты кемел адам (әл нисан әл камил) дәрежесіне жету. «Иассауидің сопылық көзқарасына тән нәрсе-адам өзіне ең жоғарғы деңгейлік мақсат қояды, ол мақсат Алламен толық тұтасу, осы жолда ол құдайды неғұрлым шын сүйген сайын, соғұрлым оған жақындай береді. Оған ұнамсыз қасиеттерден арыла бастайды» [4. 93 с.].

Сопылық дүниетанымда Алла, ақиқат, махаббат түсініктерінің мазмұнын ашып, олардың байланысын, арақатынасын ашу басты мұраттар болып есептеледі. Әр мұсылман алдына қойған мұрат-мақсатына жету үшін төрт сатыдан яғни, белгіленген арнайы жолдан өтуі тиіс. Бұлар: шарифат, тарихат, хақиқат, мағрифат. Біріншісі-ислам дінінің қағидалары мен әдет – ғұрыптарын орындау жолы болып есептеледі. Екіншісі-сопылық мүддеге жеткізетін рухани жетілу жолы болып табылады. Үшіншісі-дін ислам жолын танып-біліп рухани жаңарудың келесі баспалдағы. Төртіншісі-Алламен тұтасу, сонымен қатар Алланың дидрына бөлену. Осы талаптардың бәрін бұлжытпай орындаудың нәтижесінде «Жаратқан жасампаздығының белгілерін, нәтижесін адам бойынан іздеуге негіз бар. Адамның жан дүниесінде, санасында Алланың қасиеттері туындаса, адам өзінің

жаратушысы мен тұтасуға ұмтылса оның қасиеттерін адам бойынан табуға мүмкіншілік туады деп есептеген» [5. 12 с]. Алланың көп қасиеттері оның 99 есімі, сыйпаты арқылы түсіндіріледі. Солардың ішінен қазақ болмысының қажеттілігіне байланысты Хожа Ахмет Әзірет Сұлтанның көп уағыздайтындары-сабыр, шүкірлік, рахым, ғылым-білім, тазалық. Күнделікті тұмыс-тіршілікте сабыр мен шүкір сөздерді кбірек қолданыста болуының себебі осында.

Тәжірибелік бөлім. Қазақ ежелден көшіп-қонып жүрседе білімге өте құштар болды. Жазда жайлауда, қыста қыстауда, күзде күздеуде, көктемде көктеуде көшіп қонып жүрседе білімге өте назар аударды. Дін ғұламаларының уағыздарын, жыраулардың тәлім-тәрбиеге толы жырларымен сусындату үшін арнайы осы тұлғаларды шақыртып отырды. Махаббат мәселесінде де, қалыс қалған жоқ. Еліне, жұртына, отанына, жеріне, ұрпағына, адал жарына деген ерекше махаббат сезімі, табиғатқа деген құштарлық, экологиялық сананың жоғары қалыптасуына септігін тигізді. Мәселен көшпенді халық бір жерде тапжылмай отыруға мал шаруашылығы мүмкіндік бере қойған жоқ. Бір жерде он, он бес күннен артық отырмады яғни, қоныс аударғанда отырған жұртын тазалап кету қалыпты жағдай болып саналған. Бұл жерден ұлтымыздың тән және жан тазалығына ерекше назар аударып рухани тұрғыда тазарып отыруды саналы тұрғыда қалыптастырған. Қатаң тағдырдың қилы жақтарын бастан өткізген еліміз, қандай істің болсада қайырын берсін деп сабырлық сақтағап, жаратқаннан рахым тілеген. Жас нәрестенің дүние есігін ашқаннан бала тәрбиесіне өте терең мән берілді. Қазақ дәстүріндегі салт-жоралғылар, баланың таза, адал, біреудің ала жібін атамауға, руханият мәселесіне ерекше назар аударып отырды. Сондықтан білім-ғылымға құштар болды. Фарабидің кемел адамы қазақ топырағындағы ғұлама-ойшылдардың дүниетанамында орын алуының себебі де, осында.

Нәтижелер мен талқылау. Академик Ғарифолла Есімінің пікірі бойынша, қазақтың ұлттық ойлау жүйесі Фарабиден бастау алған фалсафа мен Иассауидың сопылық түсініктері негізінде қалыптасқан. «Сонымен Иассауи» дүниетанамын білдіретін ұғымдар қанағат, ғаріп, махаббат, құл, тағат, шарапат, несібе, жаннат, мақам, пенде, жан, иман, сабыр, сыр, ықылас». [6. 274 б.]. Тағы да отыз сегіз ұғымды келтіріп, сопылықты арнайы зерттеп жүрген ғалым қазақтың діні мен ділі, тіл мен санасы Иассауи мұрасын есепке алмасақ мүлдем түсініксіз болатынына сілтейді.

Фараби мен Иассауиді байланыстыратын және бір мәселе адамның рухани болмысындағы жүректің алатын орнына назар аударуы. Жүрек сопылық дүниетанымның барлық ұғымдарын байланыстыратын түсінік. Ол Алланың нұрын, шапағатына шынайы сенімде болып ойша елестетіп жеткізетін құрал. Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактатында» жүрек ұғымына аса ерекше мән берді. «Жүрек басты мүше, мұны тәннің басқаешқандай мүшесі басқармайды. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да – басты мүше; бірақ оның үстемдігі бірінші емес, екінші, өйткені ол барлық мүшелерді басқаратын болса, оның өзін жүрек билейді. Жүректің ізгі ниеттерін жүзеге асыру ісіне қызмет ету миға ғана тән қасиет». [11. 108-109 б.б.]. Екеуі де өздерінің пайымдамаларында жүрекке шешуші мән берумен қатар, оны бүкіл ізгілік, рахым, шапағат атаулының қайнар көзі, тұрақты мекені деп таниды. Ғұлама ойшыл кемелденген адам табиғатының мәнін аша отырып, ізгілікті қоғамның дүниеге келуін кәміл адамның болмысымен түсіндіреді. Ізгілікті қала-мемлекеттің түп-тамыры жетік адамның болмысында. Жетілушіліктің биігінен көріне білген ізгілікті адамның баянды жалғасы, кемелділік ұғымының өміршеңдігінің көрсеткіші – ізгілікті қала Әбу Насыр әл-Фараби философиясының нақ өзі.

Фарабидің кемел адам туралы танымы келесі ғасырда өмір кешкен көптеген араб – мұсұлман философтарының зерттеу тақырыбына айналды. Оған куә Ибн Синаның жетік адам туралы Ибн Баджаның бақытқа кенелгендер (су'ада) жөніндегі, Ибн Туфейлдің Хай ибн-Якзанның жалғыз жүріп-ақ сопылық жолмен кемелділікке жеткені туралы шығармасы. Шығыс перипатетиктері-нің бәріне артық нәрсе, бақытқа жетудің жолдарын іздеу Фараби дәстүрімен «Ізгілікті, қайырымды, кәметті қала» іліміне алып келеді.

Кемелді адам қоғамда әдемі, әсем, дұрыс, құлықты іс-әрекеттер жасауға машықтанған биік ақыл иесі. Ал бейқоғамдық қимылдарға әуестенген адам түсінік деңгейінде қалып қойған жан.

Жетік адамға болашағын болжай алатын қасиетте тән. Мұндай адам болашақ жасайтын істерін жоспарлағанда оның басқа кісілерге, қоғамға әкелетін жақсы немесе жаман әсерлерін таразылай білуі қажет. Тек жақсы нәтиже беретін жобаны ғана іске асыруға ұмтылуы қажет.

Барлық адамдарға, олардың ішінде кемелділікке ұмтылған жандарға ортақ тағы да бір қасиет – үміт. Қазақ дүниетанымындағы «үмітсіз шайтан» деген түсінік өзінің бастуын ислам қағидаларынан, Фараби, Ибн Сина мұраларынан шығарса керек. Үміт пен қаракетті ұмтылыс, ақыл мен парасат даналардың пайымдауынша, Ізгілікті қаладағы шынайы адамгершілік қарым-қатырастарға, іс-әрекеттерге негіз болып, бақытты өмірге жеткізетін құралдар болып саналады. [12. 21 б.]. Адамзат жалпы үміт пен қаракет арқылы талпыныс жасау, ақыл мен парасаттылыққа ден қойып даналыққа талпыну, ізгілік пен адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру арқылы кемелдікке жетеді.

Фарбидің пайымдауынша, дін мен фалсафаның айырмашылығы жалпы қабылданған пікір мен ақиқаттың айырмашылығына саяды. Діннің аясы сенім-нанымды тұрақтандыратын догматтарды уағыздап, діни сананы қалыптастыру болса, фалсафаның пәні – объективтік дүние заңдылықтарына сәйкес ақиқаттарды ашуға ұмтылыс болып табылады [13. 44 б.].

Абай «қара сөздеріндегі» «жан құмары, жан қуаты, жан азығы» деген сөз тіркестері кездесіп отырады. Оның ең көп талдау жасаған ұғымдары ақыл, қайрат, жүрек, жан қуаты Фараби мұрасын да ізгілікті қала тұрмысына байланысты келтірілуі кездейсоқ нәрсе емес. Ақын шығармаларындағы «хауас», «хауас сәлім», хауаси хамса заһири, жүрек сезім бұлағы жайлы ойының сырын батыс пен шығыс ой қазыналарынан рухани нәр тапқан құбылыс ретінде қарастырған. Әл-Фараби мен Абай шығармаларында осы мәселеге пікір сабақтастығын байқаймыз [9. 44-45 б.б.] дейді, белгілі абайтанушы М.Мырзахметов жүрек сезімі ұғымын талдай отырып. Әбу-Насыр бұл категорияларды пайдаланып адам табиғатын, қала құрылымын, бірінші басшы ерекшелігін зерделейді. Адамның адами қабілетін Фараби қоректендіргіш, сезімдік, қиялдау, ойлаушы, талпынғыш күштерге негіздейді. «Адамның бойында бірінші пайымдағыш объектілердің пайда болуы-оның алғашқы жетістігі. Адамға бұлар оның ең биік кемелдену дәрежесіне жетуіне қызмет ету мақсатымен берілген». [7. 307б.].

Ал кемелденудің ең биік дәрежесі дегеніміз, ол-бақыт. Адамзат үшін жан дүниесімен сезінетін ең қымбат баға жетпес құндылық ол – бақыт деп түсінеміз. Сол бақытқа жету үшін – рухани тұрғыда жетілу, Фарбидің кемел адамына жету бүгінгі таңда өзекті мәселе болып отыр. Абайдың да қырық үшінші сөзінде, «Жан қуаты деген қуат-бек көп нәрсе, бәрін мұнда жазарға уақыт сиғызбайды» деуінде үлкен мән жатыр. Өйткені, бұл қуат адаммен хайуанды ажырататын шекаралық меже. Абай бұл қуаттың ішінде үш қуат бар дейді де, оларды орысша келтіреді: «подвижной элемент», «притягательная сила однородного», «впечатлительность сердца». Адамның жан қуаты көмегімен іштегі жинағаны ақыл мен ғылым болып шығады. Абай үшін де ақыл мен ғылым адамды бақытқа, мұратына жеткізетін құралдар. Фарбидің кемел адамының сипаттары Абайдағы толық адам қырларына сәйкес. Толық адам ең алдымен Алланы жан-тәнімен сүйетін таза мұсылман. «Махаббат пен жаратқан адамзатты, сен де сүй Алланы жаннан тәтті» дейді де, Абай «Құдай тағаланың жолы деген жол ниһаятсыз, шексіз. Оның ниһаятына ешкім жетпейді. Бірақ сол жолға жүруді өзіне шарт қылып кім қадам басты, ол таза мұсылман делінеді. Дүниеде түпкі мақсаттың өз пайда болса, өзің ниһаятлысың, ол жол құдайдың жолы емес» – деп ойын аша түседі. [10.141 б].

Осы жолмен жүру адам үшін бақыт. Көңіл тоқ болып, барға базар деп, жүрегінде иман гүлі шоқтап, өзін ғана ойламай, жол-жөнекей бөгдеге де жақсылық келтіре жүрсе, кісі толық адам сатысына көтеріле алады. Ендеше, бақытқа бөленген толық адам Ибн

Туфейлдің Хай-Рабинзоны емес, тірі жандар қоғамдастығында өмір сүретін өзінің мақсат-мұратың ізгілікті қаланың болашағынан бөліп жармайтын Фарабидің кемел адамы. Абай мен Фарабидің сабақтасып, үйлесетін жері осы.

Қорытынды. Сонымен қорыта келгенде Иассауи кемел адамды, Аллаға деген сезімін ояту арқылы онымен тұтасуға тырысатын, барға қанағат жасап, ізгілікке, мейірімділікке шақыратын, өмірін ғылым-білімге сарп ететін, имандылықты қастерлейтін иман жүзді кісі деп түсінеді. Әзірет Сұлтан идеалды қоғам ілімін арнайы қарастырмаса да оның уағыздаған қағидалары ізгі мемлекет құруға негіз болуға тұрарлықтай болды. Ол негізінен өзі өмір сүрген қоғамды зияландыру, игілентіру мақсатында жұмыс жасады. Фараби мен Абай арасында сарындастық іздегенде, ең бірінші ойға келетіні, жан қуаты немесе Абай ажыратуындағы өзін-өзі танымақтық түсінігі. Философия тарихынан белгілі нәрсе, бұл мәселені ұлы ойшылдардың еш қайсысы да атап өткен емес. Адам туралы білім түсінікке байланысты екені анық. Біз адам өзгені танып-білу мақсатында, ең алдымен өзін-өзі тануы керек деп ұғынамыз. Әрине бұл талапты бірден орындай алмаймыз және де болақоймайтын шаруа. Адамның өзін-өзі тануы, өзгені танудан әлде қайда қиын. Сондықтан адам өзінен тыс нәрселерді білу құштарлығы алғашқы болатыны нық. Өзін білмекке ұмтылған, ынталанған жан ғұламалық немесе тақуалық жолға түскен адам. Мұндай жолға адамдардың азшылығы ғана түседі. Қазіргі жаһандану дәуірінде адам өзін-өзін жоғалтып алмау мәселесі кезек күттірмейтін жағдай болып тұр деп ойлаймыз. Қазіргі таңда отандық ойшыл С. Нұрмұратов құндылықтар мәселесін көтеріп жүр. Адам өзін өзгеден жоғары қоймай керсінше, өзінен артық көру. Сонда ғана адам жаны кемелдене алады деп, тың идеялар айтып жүр. Қазақ ұлты ежелден-ақ «таспен ұрғанды, аспен ұр», «пышақты өзіне сұқ, ауырмаса өзге сұқ», өзінен бұрын елін, жұртын, ауыл-аймағын, туған-туысқанын содан кейін жаратқаннан өзін сұрайтынында мәні осында деп есептейміз. Сондықтан түркі дүниетанымындағы және Фарабиден бастау алған ғұлама-ойшыл, жыраулардың дүниетанымындағы рухани құндылықтарды жастарымыздың сананасына қалыптастыру, насихаттау, рухани жаңғыру өзекті мәселе болып отыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Орхонские надписи. Кюль-Тегин. Бильге-каган. Тоньюкук. Семей. «МКА» 2001, 256с.
2. Юсуф Баласағун. Наука быть счастливым. Семей. «МКА». 2004-150 с.
3. Машанов А. Әл-Фараби және Абай. Алматы. «Қазақстан». 1994. 192 б
4. Абуов А.П. Мироззрение Ходжа Ахмета Ясави. Алматы. Институт философии МН-АНРК. 1997. 196 б.
5. Пир-Виляят-Инайят-хан. Пробуждение. Опыт суфиев. М., ИД «Гелиос». 2002.-240с.
6. Есім Ғарифолла. Дүниетаным баяны. Алмат: «Дәуір». 2020. 400б.
7. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактат. // Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. Алматы. «Ғылым», 1973. 446 б.
8. Есім Ғарифолла. Адам-зат. Философиялық эсселер мен новеллалар, зерттеулер. Астана. «Фолиант» 2006. 312 б.
9. Мырзахметов М. Әл-Фараби мен Абайдың жүрек сезімі қызметі жайлы түсініктеріндегі сабақтастықтар. // Әл-Фараби және рухани мұра. Алматы. «Қайнар». 2006. 44-46 б.б.
10. Абай Құнанбаев. Шығармалар. Екі томдық. II т. Алматы. «Жазушы». 2006.-335 б.
11. Спанов М.Ж. Әл-Фарабидің мемлекет туралы ілімі. Диссертация. филос. ғылым. канд. ҚР.: Алматы, 2008, 119б.
12. Спанов М.Ж. Әл-Фарабидің мемлекет туралы ілімі. Автореф. диссертация. филос. ғылым. канд. ҚР.: Алматы, 2008, 24б.
13. Спанов М.Ж. Әл-Фараби дүниетанымының саяси-әлеуметтік және мұсылмандық алғы шарттары // ҚазҰУ хаб., филос. сер. 2006, №1(25), Б, 42-44.

Аннотация. Известно, что главная цель фарабийского «Города добра» - довести людей до совершенства и счастья. Вопрос об совершенном человеке поднимался в истории философии древних китайских, индийских и греческих философий. Каждая национальная философия, каждая эпоха имеет свои представления об идеальном человеке. В казахской философии у каждой эпохи были свои представления о совершенном человеке. В связи с антропологической, гуманистической природой казахской философии этот вопрос рассматривается широко. Известно, что идея совершенного человека, начиная с Фараби, рассматривалась в разных контекстах в развитии позднейшей казахской философии. Юсуф Баласагуни в своем произведении «Кутадгу Билиг» связал человеческое совершенство с чертами личности. В «Книге мудрости» Ходжа Ахмед Яссави рассматривает понятие «инсан аль камил» как сочетание Бога и Творца, чтобы изобразить совершенного человека. В «Словах назидания» Хакима Абая понятие целостного человека изучается на основе преемственности, сочетающейся с идеей совершенного человека в учении Фараби.

Ключевые слова: человек, общество, личность, мудрость, благосостояние, мораль, гуманизм, достоинство, вежливость, разум

Annotation. The main goal of the Farabi's «City of Good» to bring people to perfection and happiness. Each national philosophy, era has its own ideas about the ideal person. In connection with the anthropological, humanistic nature of Kazakh philosophy, this issue is widely considered. The idea of a perfect man, starting with Farabi, was considered in different contexts in the development of the later Kazakh philosophy. Yusuf Balasaguni in his work «Kutadgu Bilig» linked human perfection with personality traits. In The Book of Wisdom, Khoja Ahmed Yassawi considers the concept of «insan al kamil» as a combination of God and Creator in order to depict a perfect person. In «The Book of Words» by Hakim Abay, the concept of an integral person is studied on the basis of continuity, combined with the idea of a perfect person in the teachings of Farabi.

Key words: man, society, personality, wisdom, welfare, morality, humanism, dignity, politeness, reason.